

MALATYA'NIN ARGUVAN İLÇESİNİN PARÇIKAN KÖYÜNDE HACI ALİ PARÇIKAN ETRAFINDA OLUŞAN EFSANELER

Dr. Faruk DOĞAN* / Bedrettin KAYHAN**

Öz: Kökeni ve tarihi çok eskilere dayanan efsanelerin dini, ahlaki, sosyal ve eğitici yönlerinin ve işlevlerinin olduğu bilinmektedir. Gerçeklik ve kurgusal içerikleri sorgulansa da sözlü gelenek içerisinde her daim canlı yapıları ve inançtan gelen mucizevi oluşumları efsaneleri dokunulmaz kılar. Halkın kültürüyle beslenen bu halk anlatıları yaşanan toplumun sosyal yapısı ve düzeni hakkında pek çok bilgi içermektedir. Bununla birlikte efsaneler, barındırdıkları doğüstü muhtevalarından dolayı zihinlerde kalıcı izler bırakmışlardır. Özellikle belirli bir kişi etrafında oluşan efsaneler, toplum tarafından büyük ilgi görmekte ve kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır.

Anadolu'nun birçok coğrafyasında belirli kişiler etrafında oluşan efsaneler yer almaktadır. Bu yerlerden biri de Malatya'nın Arguvan ilçesinin Parçikan köyüdür. Parçikan köyünde Hacı Ali Parçikan etrafında oluşan efsaneler hem efsane türünün özelliklerini taşıması bakımından hem de bölgenin inanç ve kültürel zenginliğini göstermesi bakımından incelenmeye değerdir. Bu nedenle de efsanelerin tarih içerisinde kaybolmasını engellemek ve sonraki kuşaklara aktarımını sağlamak amacıyla efsanelerin kayıt altına alınması yoluna gidilmiştir. Nitel araştırma desenlerinden etnografi deseni çerçevesinde oluşturulan bu çalışmada veriler görüşme yoluyla toplanmıştır. Çalışma grubu olarak da Parçikan köy halkından 11 kişi belirlenmiştir. Saha araştırması neticesinde bölgede yaşayan kişilerden toplanan 12 efsane metninin, Türk kültür geleneğinde efsane türü içindeki yeri ortaya konmuş, derlenen efsaneler W. Bascom'un (2010) ve Başgöz'ün belirlediği (1996) halk bilimi ürünlerinin işlevlerine göre değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: sözlü kültür, inanış, efsane, Hacı Ali Parçikan.

IN PARÇIKAN VILLAGE OF ARGUVAN DISTRICT OF MALATYA LEGENDS AROUND THE CULT OF HACI ALİ PARÇIKAN

Abstract: It is known that legends, whose origins and history go back to ancient times, have religious, moral, social and educational aspects and functions. Even though their reality and fictional content are questioned, their always alive structure and miraculous formations coming from faith have made the legends untouchable in the oral tradition. These folk narratives, nourished by the culture of the people, contain a lot of information about the social structure and order of the society in which they live. However, legends have left permanent traces in minds due to their extraordinary and supernatural content. Legends, especially those formed around a

ORCID ID : 0000-0001-5839-5437* / 0000-0001-8892-3720**

DOI : 10.31126/akrajournal.1400708

Geliş Tarihi : 05 Aralık 2023 / Kabul Tarihi: 29 Mart 2024

*İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi.

**Siirt Üniversitesi Türkçe Eğitimi Bölümü.

specific person, attract great attention from the society and are passed down from generation to generation.

There are legends around certain people in many parts of Anatolia. One of these places is Paçikan village of Arguvan district of Malatya. The legends formed around Hacı Ali Paçikan in Paçikan village are worth examining both because they have the characteristics of the legend genre and because they show the belief and cultural richness of the region. For this reason, the legends were recorded in order to prevent them from being lost in history and to ensure their transfer to the next generations. In this study, which was created within the framework of ethnography pattern, one of the qualitative research patterns, data was collected through interviews. 11 people from Paçikan village people were determined as the study group. As a result of the field research, the place of 12 legendary texts collected from people living in the region within the legend genre in Turkish cultural tradition was revealed, and the compiled legends were also evaluated according to their functions as folk products by W. Bascom (2010) and Başgöz (1996).

Key Words: oral culture, belief, legend, Hacı Ali Paçikan.

Giriş

Sözlü kültür ortamında oluşturulan efsaneler kişi, olay ve yer hakkında gerçek olduğuna inanılarak anlatılan sırlı hikâyelerdir. Geçmişte “kıssa”, “menkıbe”, “esatir”, “söylence”, hikâyet” ve “rivayet” gibi sözcüklerle karşılanan “efsane” terimi, Farsçadan Türkçeye geçmiştir. Daha çok bir şahıs, olay ve mekân hakkında aydınlatıcı bilgiler veren efsane için birçok tanım yapılmıştır: “Eski Çağlardan beri söylenegelen, olağanüstü varlıkları, olayları konu edinen hayali hikâye, söylence.” (TDK Güncel Türkçe Sözlük), “Masal, gerçek olmayan olay, hurafeler; şöhret bulup dillere düşmüş hadise ve hâl, destan” (Sami, 1989: 136), “Masal, uydurulmuş hikâye” (Büyük Lügat, 1993: 221). “Halkın gözünde veya nakledenlerin hayal gücünde olağanüstülükler katılarak anlatılan hâl, hadise, hikâye” (Türkçe Sözlük, 1995: 785). Bu tanımlarda efsanelerin inanış, inandırıcılık, olağanüstülük, yer ve şahıs özelliklerinin ön planda olduğu görülmektedir. Anlatılanların tarihî dönemlerle uygunluk göstermesi, anlatıcının anonim olması, mitlerin devamı olarak görülmesi, inandırıcılık amacının güdülmesi, olağanüstülükler barındırması, halkın yaşam biçimiyle ilişkili olması, millîlik vasfı taşıması, gelenekleri koruma içgüdüsüyle oluşturulmuş olması ve günlük konuşma diliyle anlatılması efsanelerin genel özellikleri arasında sayılabilir.

“Efsanenin başlıca niteliği inanış konusu olmasıdır. Onun anlattığı şeyler doğru, gerçekten olmuş kabul edilir. Bu niteliği ile masalardan ayrılır, hikâye ve destana yaklaşır. Başka bir niteliği de düz konuşma diliyle ve her türlü üslup kaygısından yoksun, hazır kalıplara yer vermeyen kısa bir anlatı oluşudur. Yani kendine özgü bir üslubu, kalıplaşmış kurallı biçimleri olmayan, düz konuşma dili ile bildirilen bir anlatım türüdür.” (Boratav, 1995: 98).

Aslı Farsça “fesane” olan “efsane” teriminin Arapçası “ustûre”dir. (Güzel ve Torun, 2014: 224). Türkçeye Farsçadan geçmiştir. Türkçede dinî özelliklere

sahip metinlere menkıbe denmektedir. Yunancadan dilimize geçmiş olan mitos ve mit kavramları da efsane kavramıyla yakından ilgilidir. Türkiye Türkçesinde efsane kelimesinin yanı sıra söylence de kullanılmaktadır (Alptekin, 2014: 15). Efsane terimi Latince “Legendus”, İngilizcede “legend”, Fransızca “lègende” Almancada “leğende” ve “sage”, İtalyancada “leggenda”, İspanyolcada “leyenda”, Yunancada ise “myte – mythos” (Sakaoğlu, 2009: 19) adlarıyla kullanılmaktadır.

Efsane türü üzerinde çalışmalar yapan araştırmacılar, efsane hakkında zengin bakış açıları ortaya koymuşlardır. Sakaoğlu’na (1980: 5-6) göre efsaneler şahıs, yer ve hadiseler hakkında anlatılır. Anlatılarda inandırıcılık vasfı vardır. Umumiyetle şahıs ve hadiselerde tabiatüstü olma vasfı görülür. Efsanelerin belirli bir şekli yoktur; kısa ve konuşma diline yer veren bir anlatıdır. Alptekin (2014: 16-17) de efsanelerin özellikleri ile ilgili olarak “şahıs, yer ve olaylar hakkında” anlatıldığını, anlatılanların “inandırıcılık” özelliğinin olduğunu, “şahıs ve olaylarda olağanüstülük” görüldüğünü, “kısa ve konuşma dili”ne yer verildiğini, “gerçekmiş gibi” kabul edildiklerini, “yaşadığımız dünya”da gerçekleştiklerini, “mekân ve şahsın dokunulmaz hâle” geldiğini, “tarih bilimiyle yakından ilişkili” olduğunu, genel anlamda “millî ve yerel” olduklarını ve genellikle “tek motif” üzerine kurulduklarını ifade eder.

Seyidoğlu (2005: 271-272), “Erzurum Efsaneleri” adlı eserinde, efsanelerin toplumsal işlevini dört maddede toplar: 1. Gelenek ve göreneklerin koruyucularıdır. 2. Efsaneler topluma yön verir, onlara iyi olmayı, nelerin yapıp nelerin yapılmayacağını telkin ederler. 3. Efsaneler, etrafında teşekkül ettikleri yerlere bir mana kazandırır, onlara başka bir gözle bakmamızı sağlarlar. 4. Koruyucu ve tedavi edici rolleri vardır. Seyidoğlu, 2. maddede efsanelerin topluma yön verdiğini, iyiliğe teşvik, kötülükten sakındırma işlevinin olduğunu yani nasihat/öğüt verdiğini ifade eder.

Efsaneler gerçek olay ve kişilere bağlı olarak anlatılan ve inandırıcılık özelliği bulunan olağanüstü halk anlatılarıdır. Kendine özgü bir anlatıcısı ve icra ortamı bulunmayan bu kısa halk anlatılarını herkes, her yerde ve her zaman anlatabilir. Muhteva ve işlevlerinden dolayı sanatsal ve estetik kaygıdan uzak türlerdir. Yapı ve içerik olarak kısa, öz anlatılar olan efsaneler, halk bilgisi ve halk dili ürünleridir. Dinî, mitolojik, tarihî ve hayali kökene sahip oldukları ifade edilmektedir.

Ali Berat Alptekin “Efsane ve Motifleri Üzerine” (2012: 18-19) adlı çalışmasında efsanelerin kökeni ile ilgili şu bilgileri verir:

“Efsanelerin kaynağı dindir. Her semavi dinin bir kitabı vardır. Bu kaynaklarda bugünkü efsane motiflerinin ilk örnekleri bulunabilir. Annesi, Hz. İsmail’i küçüklüğünde çöle yatırıp su aramaya gider, geri geldiğinde oğlunun ayakları ile

eşelediği yerden su çıktığının görür ve bu suya “zemzem” der. Bugün Anadolu’da anlatılan pınarlarla ilgili çoğu efsanenin kaynağı bu olaydır. Efsanelerin kaynağı mitolojidir. Günümüzde Anadolu coğrafyasında olduğu gibi Türkiye dışındaki Türkler arasında da anlatılan şekil değiştirme konulu pek çok efsanenin kaynağını mitolojiye kadar götürebiliriz. Gelenek ve göreneklere karşı gelinmesi sonucu gelinin duasının kabul edilmesi üzerine kuş hâline dönüşmesi vb. şekil değiştirmeler bu bölümün örneklerindedir. Efsaneler gerçek hayatın artıklarıdır: Bugün Türkiye’de ve Türk dünyasında anlatılan efsanelerin bir bölümü günlük yaşantımızın efsaneleşmiş şeklinden başka bir şey değildir. Halk arasında inanış veya gelenek görenek olarak da bilinen bu hikâyeler zamanla efsaneleşmektedir. Genellikle Türkiye’de nimete saygısızlık büyük bir günah olarak kabul edilir ve bulunan bir ekmek kırıntısı bile yerden alınarak yüksekçe bir yere konulur. Nimete saygısızlık edenler ise çoğunlukla taş kesilirler.”

Efsaneler üzerinde detaylı çalışma ve araştırmalar yapan Bilge Seyidoğlu (1985:198-199) efsanelerin toplum ile ilgili işlevleri hakkında önemli bilgiler verir. Gelenek ve göreneğin koruyucusu olan efsanelerin oluştuğu cami, türbe, mağara, dağ, ağaç, kaya, ören yeri gibi mekânlarda uyulması gereken ritüel davranışlar vardır. Bu tür yerlere abdestli, temiz kıyafetli olarak belli günlerde gidilir, etrafında üç, yedi, bazen kırk defa dönülür. Bir dilekte bulunulmuş ve dilek kabul edilmişse adanan şey mutlaka yerine getirilir. Aksi takdirde ziyaret yerinin olağanüstü niteliğinden olumsuz etkilenileceğine inanılır. Efsaneler topluma yön verir, uyulması veya sakınılması gereken davranışları telkin ederler. Hastaların, zayıfların, yaşlıların, yoksulların manen güçlü ve üstün olabilecekleri telkin edilerek onlara iyilik yapılması teşvik edilir, onların korunması tembih edilir. Böylece toplumda adaletsizlik, haksızlık azalır, yardımlaşma ve birliktelik artar.

Efsaneler; koruyucu, yönlendirici, düşündürücü yönleriyle didaktik nitelikler taşırlar. Bu didaktik özellikleri sayesinde geçmişin inanış, örf, âdet ve gelenek gibi davranış kalıplarını geleceğe taşırlar. Dinî, tarihî, kültürel ve mitolojik yönleriyle halkı derinden etkilenen bu anlatılar, bireyin toplum içindeki davranış kalıplarını etkileyen, şekillendiren ve sınırlandıran halk hukukunu oluşturur. Söz konusu efsanelerle toplumu oluşturan bireylere doğruluk, dürüstlük, hak, adalet, sevgi ve saygı gibi değerler telkin edilirken haksızlık, hırsızlık, yalan, riya, tembellik gibi sakınılması gereken tavır ve davranışlar somut örnekler üzerinden uygun davranışlarla değiştirmeleri telkin edilir. Formal ve informal eğitim süreçlerinde temel amaç bireyin kültürlenmesi yani hayat için gerekli bilgi, beceri ve alışkanlıkları kazanmasıdır. Anlatılarla kutsallara saygı, toplumun asgari normlarını edinme, genel geçer ahlak kurallarını benimseme gibi hususların kuşaklara aktarılması sağlanmış olur.

Halk edebiyatı ürünleri bir bütünün parçaları gibi birbiriyle ilgili ve ilişkilidir. Yaradılışa ait bilgiler mitlerle elde edilirken bilinen dünyanın bilinmeyen

hikâyeleri efsanelerden öğrenilir. Efsanelerin sırlı dünyasından masalların eğlenceli ülkesine geçilirken burada iyiler kazanır, kötüler kaybeder. İyilerin zaferleri ve kahramanlıkları ile kötülerin mağlubiyet ve cezaları destansı halk hikâyeleriyle anlatılarak toplumsal bilinç güçlendirilir, gaflet ve dalalette olanlar uyandırılır. Sonuç olarak halk edebiyatı ürünleri ayrışan ve benzeşen yönleriyle aynı amaca hizmet eder. Bu türler bir taraftan eğlendirip hoşça vakit geçirtirken diğer taraftan da bilinçlendirme işlevleriyle kültüre hizmet ederler. Folklor ürünleri bazen de eleştiri, protesto işlevleriyle yozlaşmış, yanlış davranış kalıplarını değiştirmeye, dogmatik kurulu düzeni sarsmaya çalışırlar.

1. Hacı Ali Parçikan

Asıl adı Ali Yeşilova olan Hacı Ali Parçikan, doğum tarihi tam olarak bilinmemekle beraber tahmini olarak 1880’li yılların başlarında Tunceli’nin Pertek ilçesine bağlı eski adı Horik, yeni adı Yukarıyakabaşı olan köyde dünyaya gelir. Doğduğu yöre aşiretler ve onların bir alt katmanı kabilelerden oluşmaktadır. Kabileler, insanların birbirlerini tanımalarını kolaylaştıran aşiret içinde kan bağına dayanan alt birimlerdir. Hacı Ali Parçikan, Parçikan Aşireti’nin “Ağalar” kabilesine mensuptur. Söylenenlere göre 1900’lü yılların başlarında akrabalarıyla beraber Malatya’nın Arguvan ilçesine bağlı eski adı Kuseynan (Koç Hüseyin), yeni adı Parçikan olan bölgeye gelip yerleşirler. Hacca gittiği için kendisine “Hacı” ve Parçikan Aşireti’ne mensup olduğundan ötürü de “Parçikan” veya “Parçikani” denmiştir. Böylelikle yörede halk tarafından Hacı Ali Parçikan olarak tanınmıştır. Yaşam tarzıyla, kişiliğiyle ve kendi etrafında oluşan efsanelerle köy halkı tarafından unutulamayan bir kişi hâline gelmiştir (KK-1, KK-2, KK-3, KK-4, KK-5, KK-6, KK-7, KK-8, KK-9, KK-10, KK-11).

2. Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı Malatya’nın Arguvan ilçesinin Parçikan köyünde Hacı Ali Parçikan kültü etrafında oluşan efsaneleri gün yüzüne çıkarmak ve W. Bascom (2010) ile Başgöz (1996) tarafından hazırlanan halk ürünlerindeki işlevsel durumlara göre değerlendirmektir.

3. Çalışmanın Deseni

Etnografi, bir toplumun kültürünü anlama ve bunları kayıt altına almak için gösterilen bilimsel uğraşların tamamıdır. Bu uğraşlar, araştırılan kültürün yaşam tarzını, inanışını, hayata bakış açısını ve bunlar arasındaki ilişkileri yaşanan kültürün mensupları gözünden görüp anlamayı içerir (Kartarı, 2017: 217). Bu özellikler ve çalışmanın amacı doğrultusunda da bu çalışmada nitel araştırma desenlerinden biri olan etnografi deseni tercih edilmiş ve çalışma bu desen doğrultusunda şekillenmiştir.

4. Çalışma Grubu

Çalışmanın amacı doğrultusunda 4'ü erkek ve 7'si kadın olmak üzere Parçikan köy halkından 02.03.2022 ile 24.04.2022 tarihleri arasında toplamda 11 kaynak kişi ile görüşme yapılmıştır. Bu kaynak kişiler 47 ila 81 yaş aralığındadır. Bununla birlikte kadınların hepsi ev hanımıyken; erkeklerden biri emekli, biri serbest çalışan diğer ikisi de çiftçidir.

5. Verilerin Toplanması

Bir amaç doğrultusunda daha önceden belirlenen soru sorma ve cevaplama şekline dayalı bir etkileşim sürecine görüşme denir (Eroğlu ve Bektaş, 2016: 47). Görüşmenin asıl hedefi, iletişim kurulan insanların belirli bir konudaki duygularını, inanışlarını, uygulamalarını ve bilgilerini belirgin bir hâle getirmektir. Çalışmanın amacı doğrultusunda verileri görüşme yoluyla kayıt altına alınmaya gidilmiştir. Görüşme ortamında jest ve mimikleri gözlemlemek, kaynak kişinin heyecan durumunu ortadan kaldırmak ve görüşme ortamında samimiliği sağlamak amacıyla görüşme türlerinden sohbet tarzı görüşmeyle veriler toplanmıştır. Bu sayede kaynak kişilerle rahat, samimi ve akıcı bir etkileşim ortamı sağlanmıştır. Bununla birlikte kaynak kişilerle gönüllülük esasına dayalı olarak yüz yüze görüşülmüştür. Görüşmeler kaynak kişilerin istedikleri ortamda ve tarihte gerçekleşmiştir. Görüşmelerde genel olarak veriler not tutularak kayıt altına alınmıştır. Bununla beraber görüşmeler 25-30 dakika civarında yapılmıştır. Bu yöntem sayesinde çalışmanın verileri meydana gelmiştir.

6. Verilerin Değerlendirilmesi

Elde edilen veriler, W. Bascom'un (2010) ile Başgöz'ün (1996) halk ürünleri işlevlerine göre değerlendirilmiş ve bir sonuca ulaşılmıştır. Bu işlevler sırasıyla şunlardır:

1. Eğlence ve hoşça vakit geçirme.
2. Değerlere, toplum kurallarına ve törelere destek verme.
3. Yaygın eğitim veya kültürün gelecek kuşaklara aktarılması.
4. Kişisel ve toplumsal baskılardan kaçıp kurtulma.
5. Protesto.

Halk bilimi ürünlerinin işlevleriyle ilgili çalışma yapanlar arasında akla ilk William R. Bascom gelmektedir. Bascom (2010: 79-81) halk ürünlerinin işlevlerini dört temel başlıkta ele alır. Bascom'a göre "eğlence" folklor ürünlerinin en önemli işlevidir. "Değerlere, toplum kurallarına ve törelere destek verme" ikinci önemli işlevdir. "Yaygın eğitim veya kültürün gelecek kuşaklara aktarılması" üçüncü işlevdir. "Kişisel ve toplumsal baskılardan kaçıp kurtulma" dördüncü işlevdir. Bascom'un bu dört işlevine Başgöz (1996: 1-2) "Protesto" işlevini ekler.

Halk bilimi ürünlerinin “eğlenme, eğlendirme ve hoşça vakit geçirme işlevi” efsane türü için söz konusu değildir. İnanırcılık özelliği nedeniyle efsaneleri anlatan ve dinleyen üzerinde bir gerginlik oluşturduğu için icra ortamında da bir resmiyet ve ciddiyet oluşur. İçeriği, icra şekli ve ortamı ile muhatapları açısından uyarı, nasihat, ciddiyet, ders ve ibret içeren efsanelerde eğlenme ve eğlendirme söz konusu değildir. Hacı Ali Parçikan kültü etrafında oluşan efsanelerde “keramet”, “nasihat”, “dinî kimlik ve kişiliklere saygı”, “uyarı”, “kişileri veya toplumu tehlikelerden/zarardan koruma”, “keramet gösterip kırklara karışma” temaları etrafında anlatılan anlatılardan her okuyan ya da dinleyen kıssadan hisse alır.

Değerlere, toplumsal kurallara ve törelere destek verme işlevi; efsanelerin içerik, mesaj ve ritüellerinin toplumdaki kişiler tarafından benimsenmesi, onaylanması, yaşatılması ve gelecek kuşaklara aktarılmasını ifade eder. Yaşadığı toplumun bir parçası olan insanın, sosyal, fiziksel ve psikolojik açıdan toplumla uyum içerisinde yaşaması beklenir. Varlığını devam ettirebilmenin yolu kendisiyle ve yaşadığı toplumla töre, gelenek, din, ahlak gibi değerler açısından barışık olmasıdır. Hacı Ali ile ilgili anlatılarda uyarı, tembih, teşvik, telkin ve nasihatlerle kişilerin ödül veya cezaya tabi tutulması toplumsal düzeni sağlamlaştırma, değerlere, toplumsal inançlara ve törelere destek verme işlevi ile ilgilidir. Bu bağlamda söz konusu efsanelerin değerlere, toplumsal kurallara ve törelere destek verici bir işleve sahip olduğu açıkça görülür. Efsaneleri dinleyen kişi bu anlatıdaki inanç ve kültürden aldığı değerleri yaşamayı ve hayatını ona göre şekillendirmeyi amaç edinir. Efsanelerde sevgi, saygı, dürüstlük, cömertlik, misafirperverlik, güzel ahlak, sabır ve sorumluluk gibi değerler işlendiği için kültür gelecek kuşaklara aktarılmış olur. Efsanelerde kutsallara saygı, ahlaklı ve edepli olma, kul hakkına saygı, söz dinleme, akliselim davranma gibi konularda verilen dersler, ortaya konulan ibretler insanların davranışlarını şekillendirmede önemli rol oynamıştır.

Edebî ürünlerden bir kısmının kişisel ve toplumsal baskılardan dolayı ifade edilemeyen birtakım hususları dile getirme amacıyla oluşturulduğu bilinen bir gerçektir. Ürünlerin “*toplumsal ve kişisel baskılardan kurtulma işlevi*”, kabul edilmiş davranış kalıplarına uymayı ve böylece bireysel ve toplumsal baskılardan kaçıp kurtulmayı sağlar. Hacı Ali yaşadığı ve konu edildiği olaylarla yaşamın sadece nesnel verilerle açıklanıp ölçülemeyeceğini göstermiş, insanlara âdeta her geceyi Kadir, her geleni Hızır bilmeleri gerektiğini öğütlemiştir. Başlangıçta kınanma ve ayıplanma tepkileriyle karşılanan kişi ve durumların zaman içerisinde aslında hürmet edilmesi, sözünün dinlenmesi ve ciddiye alınması gereken kişiler olabileceği unutulmamalıdır. Atalarımızın velilik ve delilik ince bir çizgiyle birbirinden ayrılır, bakış açısı bu efsanelerde vücut bulur.

Folklorun beşinci işlevi olarak adlandırılan “*protesto*”, kurulu düzeni eleştirme, toplumsal eleştiride bulunma, yerleşmiş kanılara direnme ile onları yıkmaya çalışanlara güç katma gibi işlevler yüklenir. “Halk bilgisi ürünlerinin toplumsal ve kişisel baskılardan kaçıp kurtulma işlevi vardır. Halk bilgisi ürünlerinin yerine getirdiği bir başka işlevi de önemli olmasına rağmen genellikle gözden kaçan kabul edilmiş davranış kalıplarına uygun olarak davranıyor olmak ve bu yolla da meydana gelen toplumsal ve kişisel baskılardan kaçıp kurtulabilmeyi sağlamaktır. Kişilerin içinde bulunduğu toplumun adaletsizliği, baskı ve şiddetlerinden kendisini soyutlamak istediğinde onun duygularını, hislerini ve düşüncelerini dile getirdiği yer halk bilimi ürünleridir” (Çobanoğlu, 2010: 256-257).

7. Bulgular

7.1. Kavun Efsanesi

Malatya'nın Arguvan ilçesinin Yazıbaşı (Narmikân) köyünden bir çoban sığırlarını otlatırken yanına Hacı Ali gelir. “Selamünaleyküm çoban; adın nedir, kimsin?” diye sorar. Çoban, “Aleykümselam. Benim adım Veysel. Hoş geldin Hacı Ali.” der ve Hacı Ali'yi buyur ederek sohbet etmeye başlarlar. Bir süre sonra Hacı Ali çobana, “Veysel, şu karşıdaki tepenin üstündeki kayaların arkasında kavunlar var. Oradan bir kavun alıp gel de beraber yiyelim. Adam bu söz üzerine çok şaşırır çünkü mevsim kıştır ve hava sislidir. Çoban, “Hacı Ali mevsimlerden kış, bu havada hele de bu yazının ortasında kavun ne gezer?” diye cevap verir. Hacı Ali'nin ısrarlarına dayanamayan çoban, kayalara doğru gider. Kayalara varınca karşısına kavun tevekleri çıkar ve teveklerin tam ortasında sapsarı büyükçe bir kavun görür. Adam şaşkınlık içerisinde “Allahüekber” diye bağırmaya başlar. Hacı Ali, kendisine seslenerek kavunu alıp gelmesini söyler. Beraber ateş yakıp kavunu yemeye başlarlar. Yemekten sonra Hacı Ali adama, “Çoban Veysel, zamanı geldi karın doğum yatağındadır. Sen eve doğru yola koyul. Bir oğlun olacak, ona benim adımı koy.” Adam tekrar şaşkın bir şekilde “Sen, benim karımın hamile olduğunu nereden biliyorsun?” der. Hacı Ali de, “Haydi oğlum geç kalma, sığırın önce Allah'a, sonra bana emanet.” deyince çoban yola koyulur. Evinin önüne geldiğinde bir kalabalık görür ve evinden içeri adımını atarken bebek sesi ile karşılaşır. Erkek bir çocuğu olmuştur. Aklına Hacı Ali'nin dedikleri gelir ve oğluna Ali ismini koyacağını söyleyerek hemen Hacı Ali'nin yanına doğru yola düşer. Çoban, Hacı Ali'nin yanına geldiğinde “Himmat ya Hacı Ali” der. Hacı Ali kendisine “Oğlum, adıyla bin yaşasın ama senin oğlun 25 yaşına geldiğinde birini öldürecek.” der ve oradan uzaklaşır. Aradan yıllar sonra çocuk 25 yaşına geldiğinde tarlada harman zamanı biriyle tartışır ve o kişiyi öldürür (KK-1).

7.2. Minare Efsanesi

Tunceli'nin Çemişgezek ilçesinin Yenimahalle (Noranik) köyünde bir kadın ile kocası, evlerinin damında buğday elerken köye Hacı Ali gelir ve köy camisinin karşısında bulunan bir ağacın altına oturur. Damın üstünde buğday eleyen adam elindeki kalburu bırakır ve Hacı Ali'ye selam vermek için siviğin (damın) ucuna doğru hareket edecekken birden minarenin Hacı Ali'ye doğru üç kez eğildiğini görür (KK-2).

7.3. Bilezik Efsanesi

Hacı Ali bir gün Tunceli'nin Pertek ilçesinin Yukarıyakabaşı (Horik) köyüne akrabalarını ziyarete gider. Hava yoğun kar yağışlıdır. Hacı Ali, yeğeni-nin evine gelir ve omzundaki heybeyi oraya bırakır. Köydeki diğer evleri ziyaretle için evden ayrılır. Evin hanımı Sultan ise o sırada yorgan köpüme (kalın, aralıklı ve sıkıca dikmek) amacıyla iğneye ihtiyaç duyar. Evi karış karış arar fakat iğne bulamaz. Hacı Ali'nin heybesinin içerisinde belki bulurum diye heybeyi karıştırmaya başlar. Birden bileğinin ağrıdığını hisseden kadın acıyla elini heybeden çeker ve çekerken kolundaki bilezik kırılır. O sırada içeriye Hacı Ali girer. "Sultan, sen yat kalk, bu çocuklara dua et. Senin yoksa kolunu kırardım. Bir daha izinsiz bir şeyi karıştıрма." der ve heybesini alarak yoğun kar yağışın altında siste kaybolur (KK-2).

7.4. Su Efsanesi

Hacı Ali, bir gün köy meclisinde otururken birden "Ben öldüğümde bu köyün suyu kesilecektir." deyince köylüler bu söze gülerler. Hacı Ali yıllar sonra vefat edince onu köy mezarlığına defnederler. Definden dönen köylüler, köyün çeşmelerinin gerçekten kuruyacak derecede suyunun azaldığını görürler (KK-3).

7.5. Rızasız Arpa Efsanesi

Hacı Ali, günün birinde bir adamdan keçisinin kışlık yemi için iki teneke arpa ister. Adam, "Hacı Ali anamın izni olmadan sana arpa veremem, anamdan izin alayım da sana öyle arpa vereyim." der ve annesinin yanına gider. Annesine, "Ana, Hacı Ali bizden keçisi için iki teneke arpa istiyor, müsaadenle arpayı vereyim mi?" dediğinde anası izin vermez. Adam annesini dinlemez ve gizlice ambardan iki teneke arpayı çuvala doldurarak kimseye görünmeden Hacı Ali'nin huzuruna gider. "Buyur Hacı Ali. Bizden istediğin arpayı getirdim." dediğinde Hacı Ali, "Ben bu arpayı kabul edemem çünkü bu arpa rızasız arpadır." der ve rızasız iş yapmamasını öğütler (KK-4).

7.6. Işık Efsanesi

Günlerden bir gün üç kadın evlerinin önünde yün eğirirken sohbet dalarlar ve ellerindeki iş yarım kalır. Akşam namazından sonra tekrar toplanıp yarım

kalan işi tamamlamaya karar verirler. Akşam namazını kılan kadınlardan biri toplanma yerine gitmek için köy mezarlığının önünden geçer. Mezarlığın önünden geçerken Hacı Ali'nin kabrinin içinden dışarıya doğru ışık yansıdığını fark eder. Hemen korkuyla diğer iki kadına da haber verir. Kadınlar geldiğinde kabrin içerisinden dışarıya bir ışık yansıdığını görürler. Korkuyla evlerine dönen kadınlar, ertesi gün yine akşam namazından sonra mezarlığa gitmek için sözleşirler. Toplamda üç gün bu olayla karşılaşan kadınlar, bir daha o vakitlerde oradan geçmezler (KK-5).

7.7. Şorak Su Efsanesi

Günün birinde bir çoban, gece yarısı koyunlarını yaymaktadır. Koyunlarının doyduğunu fark eden çoban, koyunlarını dinlendirmeye karar verir ve koyunlarını yatırır. Koyunlarının yattığından emin olan çoban kepenegini koyunlarının yanına serer ve kepeneginin içine girerek yatmaya başlar. İşinin verdiği yorgunlukla derin bir uykuya dalar, rüyasında Hacı Ali'yi görür. Rüyada Hacı Ali kendisine, “Uyan çoban! Çoban uyan! Davarın şorak suyuna gidiyor!” diye bağırmaya başlar. Aniden uyanan çoban, sürüsünün yanında olmadığını fark eder ve korkudan ne yapacağını bilemez. Rüyasında Hacı Ali'nin kendisine söyledikleri aklına gelir ve şorak suyun bulunduğu mekâna doğru koşmaya başlar. Şorak suyun yakınlarına vardığında koyunlarının o tarafa doğru gittiğini görür. Aceleyle koyunlarının önünü çevirir ve koyunlarının telef olmasını önler (KK-6).

7.8. Kore Savaşı Efsanesi

Kore Savaşı zamanında düşman askerleri Türk askerlerini bir yere kısıtırlar ve askerlerin oradan çıkmasına izin vermezler. Sıkıştıkları yerden çıkamayan ve cephaneleri biten Türk askerlerinin dermanı da sığınacak yerleri de kalmaz. Askerlerin arasında adı Bekir olan cılız, çelimsiz bir asker vardır. Düşman askerleri yavaş yavaş hareket etmeye başlar ve iri yarı bir düşman askeri Bekir'le karşı karşıya gelir. Bekir bu iri yarı adam karşısında ne yapacağını düşünürken bir anda yanında Hacı Ali belirir ve “Bekir, korkma! Ben Hacı Ali'yim. Al kasaturanı hücum et! Allah'ın izniyle sen bu adamı devireceksin. Allah'ın yardımı seninledir.” der. Bu sözler ile kuvvet alan Bekir, bir aslan gibi gerilir, kasaturası ile düşmana hücum eder ve adamı oracıkta yere serer. Arkasını dönüp etrafını kontrol ettiğinde ise Hacı Ali kaybolmuştur (KK-7).

7.9. Sel Efsanesi

Hacı Ali, dere yatağı üzerine katırını bağlamış birine, “Bu hayvanı buradan kaldır. Birazdan sel gelecek, bu hayvanı da götüreceksin.” deyince adam kahkahayla güler ve bu sözleri umursamaz. Çünkü hava son derece açık ve güneşli-

dir. Bir saat geçmeden bardaktan boşanırcasına yağmur yağmaya başlar. Yağmur sularının birikmesiyle sel meydana gelir. Katırdan uzakta bir ağacın gölgesinde uyuklayan adam gelinceye kadar dere yatağında bağlı olan katır sel sularına kapılır ve gözden kaybolur (KK-8).

7.10. Köfte Efsanesi

Hacı Ali, Sarıçiçek Yaylası'ndaki obalardan birine ziyarette bulunur. Obada bulunan bir aile kendisini ağırlamak ister ve akşam yemeğine misafir ederler. Akşam yemeği sırasında evin hanımı iç çekerek, “Keşke, kocam da şimdi burada olsaydı da şu sevdiği köftelerden yeseydi.” der. Bunun üzerine Hacı Ali, “Evin beyi nereye gitti?” diye sorunca onun hacca gittiğini söylerler. Hacı Ali, yemek yemeye devam ederken evin hanımına, “Bu köftelerden bir tabağa koy da kocana götüreyim.” deyince ev ahalisi güler ve Hacı Ali'nin şaka yaptığını düşünürler. Hacı Ali sözlerinde ısrar edince evin hanımı, kendisini kırmaz ve dediğini yapar. Yemeğini yiyen Hacı Ali, hazırlığını yapar ve gecenin karanlığında yola düşer. Aradan aylar geçer, evin beyi hac vazifesinden döner. Bey eve geldiğinde, “Hanım, Hacı Ali de hacdaydı. Bana köfte verdi, tabak da heybede” deyince evin hanımı birden ayağa kalkar, kocasının heybesini açar ve içerisinde Hacı Ali'ye verdiği köfte tabağını görür (KK-9).

7.11. Sarıklılar Efsanesi

Yazihan ilçesine bağlı Karaca köyünün halkı ile Arguvan ilçesine bağlı Bozburun köyünün halkı arasında arazi nedeniyle kavga çıkar. Kavgadan sonra Karaca köyü halkı, Bozburun köyünü basmaya karar alır ve harekete geçerler. Köyü basmaya gelenleri gören Hacı Ali, bağırarak üç kere, “Ya Muhammed, haydutları bırakma!” diye haykırır ve birden Karaca köyünden gelen insanlar, geldikleri yere doğru koşmaya başlarlar. Aradan günler sonra Karacalı biri ile Bozburunlu biri karşılaşır. Bozburunlu, “Nasıl kaçtınız ama bizden.” deyince Karacalı ona şöyle cevap verir: “Siz yatın kalkın Hacı Ali'ye dua edin. Eğer o sarıklı insanları çağırmasaydı biz hepimizi öldürmüştük. O sarıklılar bizlere saldırdı, geçit vermedi.” der. Bozburunlu adam bu sözler üzerine çok şaşırır çünkü kavga sırasında hiç kimse sarıklı adam görmemiştir (KK-10).

7.12. Karasu Efsanesi

Hacı Ali, bir gün Erzurum dolaylarında Karasu Nehri sınırlarında bir köyü ziyaret eder. Köy ahalisi, Hacı Ali'nin bu ziyaretini hoş karşılar ve kendisini ağırlamak ister. Sohbet sırasında köy ahalisi kendisini sevip saydıklarını, her daim emrinde olduklarını söyler ve kendisini evlendirmek istediklerini dile getirirler. Hacı Ali'nin bu teklifi kabul etmesi üzerine köyde düğün hazırlıkları başlar. Hacı Ali, düğüne bir iki gün kala gece yarısı bir ahıra girer ve bir at dışarı çıkarır. Ata binen Hacı Ali, Karasu Nehri'ne doğru ilerler. Bu sırada

adamin biri de Hacı Ali'yi takibe başlar. At nehre varınca kulaklarından gözleri kamaştıran ışık parlamaya başlar. Hacı Ali, atını nehrin içine doğru sürer. Bu sırada takip eden adam gördükleri karşısında çok şaşırır ve olduğu yerde donakalır. At suya batmadan Hacı Ali'yi suyun karşı tarafına bırakıp geri döner ve kulaklarındaki ışık söner. At hiçbir şey olmamış gibi, kendiliğinden ahırına döner, iştahla yemini yemeye başlar (KK-11).

8. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada derlenen 12 anlatı, efsane türü ve bölgenin inanç ve kültür zenginliğiyle uyumluluk göstermektedir. Yerelleştirilerek bölgeye ait unsurlarla zenginleştirilen bu anlatıların daha inandırıcı olması için bölgedeki dağ, tepe, kaya, türbe, ağaç, yüzey şekilleri, cami, minare, çeşme, ışık, mezarlık, çoban, yağmur, sel, güneş, ev eşyası, at gibi somut nesnelere delil gösterilerek anlatıya dâhil edilmiştir. Anlatılarda bölgenin yaşam tarzı, kültür ve inanç şekli ile ekonomik yapısı hakkında önemli bilgiler verilmekte, geleceğe önemli bir kültürel miras bırakılmaktadır.

Malatya ilinin Arguvan ilçesine bağlı Parçikan köyünde ikamet eden yaşlı kadın ve erkek anlatıcılardan derlenen efsanelerde önemli inanç unsurları ve bu unsurlara bağlı halk öğretileri yoğun bir şekilde görülmektedir. Parçikanlı Ali, hacca gittiğinden dolayı yörede adının başına "Hacı" sıfatı getirilerek halk arasında "Hacı Ali" olarak anılmıştır. Hacı Ali'nin gelecekte haber vermesi, insanlara ait sırlara vakıf olması, bulunduğu yerlerde olağanüstülüklerin yaşanması, bilinmezlerin Hacı Ali'ye ayan olması, kuvvet ve kudret sahibi olması, zaman ve mekâna bağlı olmadan hareket etmesi, zor zamanlarda önemli çözümler sunması gibi doğüstü ve olağanüstü özelliklerle donatılmış olması onu mistik bir kişiliğe büründürür. Bu özellikleriyle ermiş bir derviş kimliği kazanır.

Olağanüstü ve doğüstü güçlerle donatıldığına ve onlarla iş birliği yaptığına inanılan Hacı Ali kültü etrafında şekillenen efsanelerde doğrudan veya dolaylı olarak insanlara ders verme, nasihat etme amaçlanmıştır. Hacı Ali etrafında teşekkül eden efsaneler de türün genel özelliği olan ders verme ve nasihat etme özelliklerini taşımaktadır. Anlatılarla halkın kural ve kaidelere uyması, helal ve haramlara riayet etmesi, kul hakkına ve komşuluk hukukuna saygılı olması, ahlak ve adap kurallarını benimsemesi gibi temel insani vasıflara sahip olması telkin ve tebliğ edilmeye çalışılır. Ayrıca büyük sözü dinleme, izinsiz bir şey almama, kul hakkına riayet etme, vurdumduymaz olmama, görünüşe aldanmama, inançlara saygılı olma gibi hususlarda doğrudan öğüt verilir. Canlı, etkileyici ve doğal bir formda anlatılan efsaneler, yer, zaman, kişi ve olay örgüleriyle gerçek yaşam formunda aktarılır. Zamanında halkın içinde yaşayan

Hacı Ali, telkin ve tavsiyeleriyle insanlara doğru yolu göstermeye çalışır, iyi ve doğru insan olma kimliğiyle insanlara örnek olur.

Efsaneler; “eğlenme ve eğlendirme” işlevi hariç olmak üzere “değerlere, toplum kurallarına ve törelere destek verme”, “yaygın eğitim veya kültürü gelecek kuşaklara aktarma”, “kişisel ve toplumsal baskılardan kaçıp kurtulma” ile “protesto” işlevleriyle halk bilimi ürünlerinin dört temel işlevine destek vermektedir.

Canlı kaynaklardan yüz yüze derlenen bu efsaneler, özelde yöre halkının genelde Anadolu toplumunun dili, dini, düşüncesi, yaşam tarzı ve kültürü gibi önemli bileşenlerini nesilden nesile aktararak günümüze ulaşmıştır. İnsanlar, yaşadığı coğrafyayı oluşturan dağa, taşa, toprağa, ağaca, suya, hayvana kültürel birikimini aktararak bu topraklardaki maddi ve manevi kültürel unsurları korumuşlardır. Bu çalışmada elde edilen sonuçlar doğrultusunda şu önerilerde bulunulabilir:

1. Malatya ilinde benzer şekilde belirli kişiler etrafında oluşan efsaneler derlenip kayıt altına alınabilir,
2. Anadolu’da geniş çaplı efsane derleme projeleri oluşturulabilir,
3. Kayıt altında olan mevcut efsanelerin farklı varyantlarının olup olmadıkları araştırılabilir.
4. Derlenen efsaneler içerik, şekil, işlev ve amaç gibi özellikleri bakımından karşılaştırılarak farklı çalışmalara zemin hazırlanabilir.

KAYNAKÇA

- Alptekin, A. B. (2014). *Efsane ve Motifleri Üzerine*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1. Basım.
- Bascom, W. (2010). *Folklorun Dört İşlevi*, (Çev.: Ferya Çalış). Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2. Ankara: Geleneksel Yayınları.
- Başgöz, İ. (1996). *Protesto: Folklorun Beşinci İşlevi (Fonksiyonu)*, Folkloristik: Umay Günay Armağanı, Haz. Özkul Çobanoğlu-Metin Özarslan. Ankara: Feryal Matbaası.
- Boratav, P. N. (1995). *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Eroğlu, S. ve Bektaş, O. (2016); *STEM Eğitimi Almış Fen Bilimleri Öğretmenlerinin STEM Temelli Ders Etkinlikleri Hakkındaki Görüşleri*. Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi, 4/3
- Kartarı, Asker (2017). *Nitel Düşünce ve Etnografi: Etnografik Yönteme Düşünsel Bir Yaklaşım*. Moment Dergi, 4 (1).
- Sakaoğlu S. (1980). *Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Sakaoğlu, S. (2009). *Efsane Araştırmaları*. Konya: Kömen Yayınları.
- Sami, Ş. (1989). *Kamus-ı Türkî*, Ankara: Enderun Kitabevi.
- Seyidoğlu, B. (1985). *Erzurum Efsaneleri (Erzurum’da Belli Yerlere Bağlı Olarak Derlenmiş Efsaneler)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

KAYNAK KİŞİLER

- KK-1: Hatice Kayhan, Kadın, 47, Malatya, Ev Hanımı, İlkokul Mezunu, 02.03.2022.
- KK-2: Fatma Kaplan, Kadın, 72, Malatya, Ev Hanımı, Okuma-Yazma yok, 02.03.2022.
- KK-3: Ali Kayhan, Erkek, 48, Malatya, Serbest Meslek, İlkokul Mezunu, 02.03.2022.
- KK-4: Beyaz Kaplan, Kadın, 80, Malatya, Ev Hanımı, Okuma-Yazma yok, 01.04.2022.

- KK-5: İsmihan Karakaya, Kadın, 79, Malatya, Ev Hanımı, Okuma-Yazma yok, 11.04.2022.
KK-6: Ahmet Kaplan, Erkek, 81, Malatya, Emekli, Okuma-Yazma yok, 13.04.2022.
KK-7: Basri Kayhan, Erkek, 81, Malatya, Çiftçi, İlkokul Mezunu, 16.04.2022.
KK-8: Gökhan Geyik, Erkek, 49, Malatya, Çiftçi, İlkokul Mezunu, 16.04.2022.
KK-9: Güley Mercan, Kadın, 72, Malatya, Ev Hanımı, Okuma-Yazma yok, 16.04.2022.
KK-10: Havva Kayhan, Kadın, 75, Malatya, Ev Hanımı, Okuma-Yazma yok, 17.04.2022.
KK-11: Hacer Yeşilova, Kadın, 76, Malatya, Ev Hanımı, Okuma-Yazma yok, 26.04.2022.

EK **Fotoğraflar**

Fotoğraf 1: Hacı Ali Parçikan'ın kabri

Fotoğraf 2: Hacı Ali Parçikan'ın kabrinde yer alan eski kabir başlığı.